

FORTUNA VE FORTUNA

Utku ÖZMAKAS*

ÖZ

Bu makalenin amacı, siyaset felsefesi tarihinin en önemli metinlerinden biri olan *Prens*'te yer alan iki temel kavramın yapısını ele almaktır: *virtù* ve *fortuna*. Machiavelli uzmanları bu kavramların kitapta tutarlı bir biçimde kullanılıp kullanılmadığı ya da anlamı üzerine derin bir ihtilaf içerisindedir. Bu ihtilafın çözülebilmesi için Machiavelli'nin düşüncesine sirayet edilmiş ikiliklerin anlaşılması gerekir. Söz konusu ikilikleri farklı açılardan ele almaya çalışan bu makale, bilhassa kitabın yirmi beşinci bölümünde *fortuna* kavramının yorumlanmasında gözden kaçırılan bir ayrımın altını çizmeye çalışacaktır. Bu kavramı “ırmak” ve “kadın” metaforları çerçevesinde ele almanın yeterli olmadığını, bunları tam olarak anlayabilmek için “tikel” ve “evrensel” kavramlarının ışığından bakmak gerektiğini göstermeye çalışacaktır.

Anahtar Sözcükler: *Prens*, *virtù*, *fortuna*, tikel, evrensel.

Fortuna and Fortuna

ABSTRACT

The aim of this article is to examine the structure of the two main concepts in the *Prince*, one of the most significant books in the history of political philosophy- *virtù* and *fortuna*. There is a deep controversy over the meaning or employment of the concepts in Machiavelli's work. In order to resolve this controversy, it is necessary to understand these dichotomies entrenched in Machiavelli's thinking. Trying to handle these dichotomies from various angles, this article will attempt to highlight a particularly important distinction about the interpretation of *fortuna*. For this investigation, we need to focus on the twenty-fifth chapter of the book. To treat them within the framework of the metaphors of “river” and “woman”, it is argued, is hardly enough, and one also should draw upon the concepts of “particular” and “universal”.

Keywords: The Prince, *virtù*, *fortuna*, particular, universal.

---

* Dr., Uşak Üniversitesi Felsefe Bölümü.

FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)

2019 Bahar, sayı: 27, ss. 1- 15

Makalenin geliş tarihi: 23.01.2019

Makalenin kabul tarihi: 13.03.2019

Web: <http://flsfdergisi.com/>

FLSF (Journal of Philosophy and Social Sciences)

Spring 2019, issue: 27, pp.: 1 - 15

Submission Date: 23 January 2019

Approval Date: 13 March 2019

ISSN 2618-5784

Giriş

Niccolò Machiavelli'nin siyaset felsefesine damga vuran eseri *Prens*, ilk satırından itibaren bir dizi kavramsal ve metaforik ikilikle işler. Kitabın, "Kaç tür prenslik vardır ve hangi yollarla ele geçirilirler?" başlıklı kısacık ilk bölümünde dahi üç farklı düşünsel ikilikten söz edilir. Örneğin, kitabın ilk cümlesi, okuru bir yol ayırımına davet eder: "İnsanlar üzerinde [siyasal] egemenliği olmuş ve olan bütün devletler, bütün yönetimler, geçmişte olduğu gibi bugün de, ya cumhuriyettir ya prenslik."¹ Machiavelli, düşüncesini ikilikler üzerine bina etmiştir. Bu ilk cümlede olduğu gibi, bazen bunlardan yalnızca birini ele alırken, bazen ikisinin aynı anda işbaşında olduğu görülür.

Siyasal rejimler söz konusu olduğunda bu ikilikler, çok açık bir biçimde görülür. Machiavelli, ilk bakışta temelde iki siyasal rejim olduğunu düşünüyormuş ve bunları çatı kategoriler olarak ele alıyormuş gibi görünür. Genel kabul görmüş yorumu kabul edersek *Prens*, –adı üstünde– prensliklerin incelenmesine ayrılmışken, *Titus Livius'un İlk On Kitabı Üzerine Söylevler* de odağına cumhuriyetleri alır. Her iki kitabında ele almadığı rejime göndermeler yapan, söz konusu rejimi örnek olarak kullanan düşünürün, genel olarak bu ikisini birbirine taban tabana zıt konumlandığı kabul edilmiştir.

Bu yorum tümünden hatalı değildir. Bu husustaki dikotomik düşünme biçimi, filozofun başka metinlerine de yansımıştır. Örneğin *Prens*'i tamamladıktan yedi yıl sonra Papa X. Leo için kaleme aldığı *Floransa Hükümetinin Yeniden Şekillendirilmesi Üzerine Söylev* adını taşıyan kısa raporunda şöyle der:

Gerçek bir prenslik ya da gerçek bir cumhuriyet olmadıkça hiçbir hükümet sağlam bir şekilde tasarlanamaz; çünkü bu ikisinin arasında kalan bütün siyasal yapılar [*constitution*] kusurludur. Nedeni tamamen ortada; çünkü prenslik cumhuriyet derekesine düşmenin [*descent toward*] bir yoludur. Benzer bir biçimde cumhuriyet de prenslik düzeyine yükselmenin [*rise toward*] bir yoludur. Orta yolu tutturana yönetimlerin önündeki seçenek şudur: Ya prenslik mertebesine yükselebilirler ya da cumhuriyet derekesine inerler. Sağlam olmamalarının sebebi budur. Dolayısıyla, eğer Floransa'ya kendi şerefiniz ve dostlarınızın güvenliği için sağlam bir hükümet vermek istiyorsanız –kendi ayırt edici özelliklerine sahip olan– gerçek bir prenslik ya da cumhuriyet

¹ Niccolò Machiavelli, *Prens*, çev. Kemal Atakay, Can Yayınları, İstanbul, 2012 s. 39.

dışında başka bir şey kurmanız olanak dahilinde değildir. Başka yönetim biçimleri işe yaramaz ve kısa ömürlü olacaktır.²

Bu ayrım, ilk bakışta düşünürün “prenslik” ile “cumhuriyet”e ilişkin dikotomik düşünme biçimini gösterir; ancak bununla kalmaz: Çünkü bu düşünme biçimi aynı zamanda başka bir yönetim biçimini de hasır altı eder. Machiavelli, klasik siyaset felsefesi düşünürlerinin en çok uğraştığı yönetim biçimlerinden birini, yani “tiranlık”ı unutmaya benzer. Gelgelelim, bu *bilinçsiz* bir unutkanlık değildir. Leo Strauss’un vurguladığı üzere, “Machiavelli *Söylevler*’de krallar ile tiranlar arasında temel bir ayrım olduğu hususunda ısrarcıdır; *Prens*’teyse bu ayrımın payına sessizlik düşer: *Söylevler*’de tiran olarak anılanlar, *Prens*’te prens olarak adlandırılır; ‘tiran’ terimi *Prens*’te asla görülmez; ‘tiran’ prensin kulakları için fazla sert bir sözcüktür.”³ Strauss’un tespiti çok yerindedir. *Prens*’in “Sivil Prenslikler” başlıklı dokuzuncu bölümünde “Spartalıların prensi” olarak anılan Nabis, *Söylevler*’in birinci kitabının onuncu bölümünde “tiran” olarak anılır. Bu örneğin açıkça gösterdiği üzere *Prens*’te anılan ikili siyasal rejim kavrayışı aslında oldukça “şüpheli” bir ayrıma dayanır.

Birinci bölümdeki ikinci ikilikse prensliklerin türüne ilişkindir: “Prenslikler ya mirasa dayalıdır ya yenidir.”⁴ Bu ikilik de, tıpkı ilki gibi oldukça şüphelidir. Kitabın ikinci bölümünde mirasa dayalı prenslikleri ele alan düşünür, üçüncü bölümde “karma prenslikler”den söz ederek bir ara yol açar. Dahası, bununla da kalmayıp kitabın en uzun bölümü olan on dokuzuncu bölümün sonlarına doğru verdiği bir örnekte başka bir prenslik biçiminden söz eder: “Ve sultanın bu devletinin öteki prensliklerden farklı olduğunu dikkate almanız gerekir; çünkü sultanın devleti, ne mirasa dayalı prenslik olarak ne de yeni prenslik olarak adlandırılabilir Hıristiyan papalığa benzer. Yaşlı hükümdarların çocukları miras yoluyla başa geçmezler, o konuma yetkililerin *seçtiği* kişi gelir.”⁵ Burada açıkça görüldüğü üzere, Machiavelli bir tür “seçimli prenslik”ten söz etmektedir. Bu, söz konusu ikiliğin de üzerine bir şüphe gölgesi düşmesine neden olur.

Bu iki örnek, Machiavelli’nin ikiliklere dayanan düşünme biçimine dair bazı soru işaretleri uyandırmaya başlar. Bunun izini sürmek ve bu iki mantığı kitap sathında izleyebilmek için üçüncü ama çok daha temel bir

² Niccolò Machiavelli, *The Chief Works and Others*, çev. Allan Gilbert, Duke University Press, Durham, 1989, s. 106.

³ Leo Strauss, *Thoughts on Machiavelli*, Chicago University Press, Londra, 1958, s. 25-26.

⁴ Niccolò Machiavelli, *Prens*, s. 39.

⁵ Niccolò Machiavelli, *a.g.e.*, s. 114 (vurgu bana ait).

kavram ikiliğine yakından bakmak gerekir. Bu da Machiavelli literatürünün temel taşlarından biri olmuş geleneksel bir ikiliktir: Yani *virtù* ile *fortuna*.

Machiavelli birinci bölümün son cümlesinde şöyle der: “(...) kişi bunları ya başkalarının silahlarıyla ya kendi silahlarıyla ya talihin sayesinde ya yeteneğiyle [*o per fortuna o per virtù*] ele geçirir.”⁶ İç içe geçmiş bu ikilik pek çok açıdan dikkat çekicidir. Örneğin, *virtù* ile *fortuna* arasındaki karşıtlık, prenslik ile cumhuriyet arasındaki gibi katı ve uzlaşmaz gibi görünen bir karşıtlık değildir. Aksine, ikisi birbiri içinde ve üstünde *belli* bir oranda güç sahibidir.

Machiavelli bu kavramları gelenekten ödünç almış, ancak onları ciddi anlamda dönüştürmüştür. Machiavelli’yi ve özel olarak da *Prens*’i anlama yolundaki her düşünsel girişimin yolu, zorunlu olarak bu iki kavramdan geçer. Yıllar boyunca, pek çok yorumcu, bu ikiliği çeşitli biçimlerde ele almışsa da sorular ve sorgulamalar kolayca tüketilememiştir. Kimileri bu kavramların antik dünyadaki anlamlarının Machiavelli’deki kullanımlarıyla örtüşüp örtüşmediğini incelerken, kimileri de sınırlarını araştırmıştır. Kimileriye kavramların tutarlı bir biçimde kullanılıp kullanılmadığıyla ilgilenmiştir.

Aslına bakılırsa bu soruların tüketilememesinin nedeni, düşünürün bu iki temel kavramını tanımlamaktan *bile isteye* kaçınmasıdır. Machiavelli, bilhassa *Prens*’te kavramlarını tanımlamaktan çoğu zaman kaçınır. Örneğin, “sağduyu” [*prudentia*] gibi temel bir kavramı bile tanımlar ama *virtù* ile *fortuna* ne yazık ki tanımdan mahrum kalır. Bu da, kavramların nasıl yorumlanması gerektiği konusunda bir ihtilafa yol açar. Giuseppe Prezzolini, düşünürün çalışmalarının doğurduğu yorum karmaşasının tam da bu nedenle bizzat kendi suçu olduğunu ileri sürer: “Machiavelli, farklı kavramlar için aynı sözcüğü kullanır ve farklı sözcükleri de aynı kavramlarla ifade eder.”⁷ Bu “özensizlik” pek çok yorumcunun gündemini işgal etmiştir.

Prezzolini’nin işaret ettiği üzere, *virtù*’nün farklı anlamlarda kullanılması anlamı konusunda uzlaşmayı da güçleştirir. Örneğin, Quentin Skinner kavramın tutarlı bir biçimde kullanıldığını iddia ederken⁸, Erica Benner ise bunun olanaksız olduğunu ileri sürer.⁹ Leo Strauss’a göre kavram

⁶ Niccolò Machiavelli, *a.g.e.*, s. 39.

⁷ J. H. Hexter, “*Il Principe and lo stato*”, *Studies in the Renaissance*, cilt: 4, 1957, s. 113.

⁸ Quentin Skinner, *Machiavelli*, çev. Nursu Örgü, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2017, s. 62.

⁹ Erica Benner, *Machiavelli’s Prince, A New Reading*, Oxford University Press, Oxford, 2013, s. 69-70.

o kadar muğlaktır ki, “çoğu durumda hangi tür *virtù*’den söz edildiğini söylemek imkânsızdır.”¹⁰ Russell Price, *virtù*’nün “ahlaki”, “politik” ve “askerî” olmak üzere temelde üç anlama sahip olduğunu söyler. Kavramın bu bağlamlar dışında kullanıldığı yerler de vardır; ancak baskın olan anlamları bu üçüdür; bilhassa da son ikisi.¹¹ J. H. Withfield ise Machiavelli’nin tutarlı bir *virtù* öğretisi olmadığını iddia eder.¹²

Yorumlar arasındaki tüm ihtilaf ve kavramların tanımsız kalması, her şeye rağmen bu iki kavramın filozofun düşüncesindeki ağırlığını ve önemini azaltmaz. Onları doğrudan sınırlamayan Machiavelli, metaforlar ve örnekler yardımıyla bu iki kavramın sınırlarını doğrudan belirlemese de “sezdirir.” Bu da, onlar üzerine ve üzerinden düşünmeyi olanaklı kılar.

Virtù: Hıristiyan ve Pagan

Bu ikiliğin ilk yakası, yani *virtù*, Machiavelli için o kadar önemlidir ki, başka hiçbir kavrama bu kadar çok müracaat etmemiş olabilir. Price yaptığı bir çalışmada kavramın *Prens*’te yetmiş, *Söylevler*’de iki yüz kırk sekiz, *Floransa Tarihi*’nde yüz bir, *Savaş Sanatı*’nda altmış üç kez olmak üzere– tabii mektupları, diğer edebi çalışmaları ve bürokratik dönemdeki raporları da dahil edildiğinde– toplamda altı yüz iki (602) kez geçtiğini tespit eder.¹³ Bu yoğunluk kavramın anlamına değilse de, önemine ve yorumcuların neden bu kavramla ilgilendiğine dair bir fikir verebilir.

Tabii burada hemen bir uyarıda bulunmak gerekir: Öncelikle bu kavram, ilk kez Machiavelli’nin eserlerinde gün yüzüne çıkmamıştır; kökleri çok daha eskilere dayanır. Hümanist düşünürlerin elinde yeniden canlanan bu kavram, antik Roma’da “bir hükümdarın Talih’in darbelerine karşı dik durabilmesi, Tanrıçanın gözüne girebilmesi ve bu sayede görkemli bir hükümdar olabilmesi, en nihayetinde de kendi adına şan ve ihtişama kavuşurken devletin de güvenliğini sağlayabilmesi bağlamında”¹⁴ değerlendirilmiştir. Burada görüldüğü üzere, *virtù* ile *fortuna* arasındaki karşıtlık, ilk kez *Prens*’te ortaya çıkmamıştır.

---

¹⁰ Leo Strauss, *Thoughts on Machiavelli*, s. 49.

¹¹ Russell Price, “The Sense of *Virtu* in Machivelli”, *European Studies Review* cilt: 3, sayı: 4, 1973, s. 345.

¹² J. H. Whitfield, J. H., “The Anatomy of Virtue”, *The Modern Language Review*, cilt: 38, sayı: 3, 1943, s. 223.

¹³ Russell Price, “The Sense of *Virtu* in Machivelli”, s. 316.

¹⁴ Quentin Skinner, *Machiavelli*, s. 62.

Latince “erkek” manasına gelen “vir”den türeyen *virtus*, bu karşıtlıkta cinsiyetlendirilmiş olur. Böylelikle tarih boyunca *virtù* “erkeksilik”e, *fortuna* ise “kadınsılık”a gönderme yapan bir dizi kavramla ilişkilendirilir. Machiavelli’deki anlamı da bu cinsiyet göndermelerinden azade değildir. Ross King’in işaret ettiği üzere, “*Virtus*, zorluklar karşısında yılmama, metanet ve babayiğitlik özelliklerini içeren kültürel bir değerdi. Kavram, İtalyancaya *virtù* olarak çevrildi. (...) İtalyanca sözcük, İngilizcedeki ‘erdem’ (*virtue*) sözcüğü gibi ahlâki yetkinlikten ziyade, aynı kökten gelen ‘mertlik’ (*virility*) sözcüğü gibi erkeksi cesaret anlamına geliyordu.”¹⁵ Dolayısıyla *virtus*’ten gelen *virtù*, “talihin cilveleri” karşısında erkeksi bir güce gönderme yapmaktadır.

Tarihsel kökleri antik Roma’ya kadar uzanan bu karşıtlık ve anlam evreni, Machiavelli’nin kaleminde yeniden canlanırken önemli bir kavramın üstü çizilir. Floransalı düşünür, Cicero ve Seneca gibi filozofların *virtù* kavramı üzerindeki “etik” vurgusunu tamamen ortadan kaldırır. Bu, başta Benedetto Croce olmak üzere, pek çok yorumcuya göre etik ile siyaset arasındaki bağı kesme çabasının bir sonucuyken, Isaiah Berlin daha ilginç bir noktayı işaret eder. Ona göre, *virtù* kavramının etik anlamlarının budanması, Machiavelli’nin kavrama yaklaşımında iki farklı yaşam idealinin barınmasından ileri gelir:

Machiavelli, özellikle ahlâk ile politik değerler arasında bir ayırım yapmaz; onun başardığı şey, –Croce ve pek çok öteki yorumcunun baş tacı ettiği üzere– politikanın etikten ya da dinden özgürleşmesi değildir. Kurduğu şey çok daha derinlere nüfuz eder; birbiriyle uzlaşmayan iki yaşam ideali ve dolayısıyla iki ahlâk arasında ayrıma gider: Bunlardan biri Pagan ahlâkıdır: Değerleri cesaret, dinçlik, sıkıntılara katlanabilmek, kamusal başarı, düzen, disiplin, mutluluk, kuvvet, adalet, hepsinden öte kişinin uygun taleplerde bulunması ve bunları karşılamak için gereken bilgi ile iktidarı koruyabilmesidir.¹⁶

Başka bir deyişle, Machiavelli’nin *virtù*’sü Hıristiyan ahlakına değil, Pagan ahlakına aittir ve bu nedenle de ilkinin değerlerini temele almaz. Bu durumda *virtù* kavramı kendi içinde ikileşir; çifte bir “doğa”ya sahip olur. Berlin’e göre Floransalı filozof bu noktada kişisel ile politik olan arasında bir

---

¹⁵ Ross King, *Machiavelli: İktidar Filozofu*, çev. Volkan Atmaca, Alfa Yayınları, İstanbul, 2011, s. 120.

¹⁶ Isaiah Berlin, “The Originality of Machiavelli”, *The Proper Study of Mankind* içinde, ed. Henry Hardy ve Roger Hausheer, Pimlico Publishing House, Londra, 1998, s. 289.

ayırım yapar ve kitabında kavramın “ikili doğa”sının aynı anda işleyeceği bir çerçeve kurar. Hıristiyan değerleri kişisel olana, Pagan değerleriyse politik olanı kapsamaya yönelir. Bu bakımdan *virtù*'nün içinde de bir yarılmadan, bölünmeden söz edilebilir.

Bu kavrama ilişkin başka bir ikiliğin izleri, filozofun eserlerinde, bilhassa da *Prens*'te iş başında olan iki farklı gelenek bağlamında sürülebilir: Yunan ve Roma. Machiavelli yapıtlarında hem Yunan hem de Roma siyasal geleneklerini çeşitli örnekler bağlamında anar. Bunlar yakından incelendiğinde Roma geleneğinin pek çok bakımdan bir adım öne çıktığı görülür. Düşünür, Yunan geleneğinden gelen örnekleri övmekten geri durmaz; ancak Roma geleneğine duyduğu “yakınlık” çok açıktır. Örneğin, on üçüncü bölümde yardımcı ordulara ve paralı askerlere güvenen prensleri kıyasıya eleştirirken, on dokuzuncu bölümde Romalı imparatorlara, “askerlerin acımasızlığı ve açgözlülüğüne katlanması”¹⁷ gerektiği için epey “müşfik” davranır. Ayrıca kitabın en uzun bölümü olan on dokuzuncu bölümde MS 161 ve 238 arasında Roma'yı yöneten isimleri (Marcus, Commodus, Pertinax, Julianus, Severus, Caracalla, Macrinus, Elagabalus, Alexander ve Maximinus) ele alıp bilhassa üçüne uzun uzun değinmesi de, bu geleneğin düşünce haritasında ne kadar önemli bir yer kapladığını gösterir.¹⁸ Yunan geleneğinden gelen hükümdarların *virtù*'sü hiçbir zaman Roma geleneğinden gelenler kadar detaylı bir incelemeye tabi tutulmaz.

On dokuzuncu bölümde en uzun incelenen isim Severus olsa da, bölüm şaşırtıcı bir şekilde iki prensin *virtù*'lerinin bir araya getirilmesi yönünde bir telkinle sona erer: “Bu yüzden, yeni bir prenslikteki yeni bir prens, Marcus'un eylemlerini taklit edemez, Severus'un eylemlerini izlemesi de gerekli değildir; ama Severus'tan, devletini kurmak için gerekli nitelikleri; Marcus'tan da, zaten kurulmuş ve istikrara kavuşmuş bir devleti korumaya elverişli, şanlı nitelikleri almalıdır.”¹⁹ Burada –Berlin'in söz ettiğinin yanı sıra– *virtù*'ye ilişkin yeni bir ikilik devreye girmiştir. Machiavelli bir anlamda “yeni prens”in Marcus'un (halk) *virtù*'sü ile Severus'un (askeri) *virtù*'sünü buluşturması gerektiğini söyleyerek, kavramın “kurucu” ve “koruyucu” veçhelerine gönderme yapar.

¹⁷ Niccolò Machiavelli, *Prens*, s. 108.

¹⁸ Benner, burada adı anılan Romalı yöneticileri üç başlık altında incelemeyi önerir: “Halka hitap eden *virtù*'sü olanlar”, “askerce *virtù*'sü olanlar” ve “*virtù*'sü olmayanlar.” Son başlık altındaki Elagabalus, Macrimus ve Julianus'a *Prens*'te fazlaca değinilmediği için bu başlık altında anılmışlardır; ancak Machiavelli onları *virtù*'leri olmadığı için değil, küçümsendiklerinden silinip gittikleri için incelemez.

¹⁹ Niccolò Machiavelli, *Prens*, s. 115.

Sonuç olarak kavramın barındırdığı tüm bu ikilikler, onu kavrama yönündeki çabalara yön veren önemli yol levhalarıdır. Kavramın sınırlarını çizme yolunda okura önyak olacak başka genel öğeler de vardır. Başka bir deyişle, bu kavram Descartesçı bir “açık seçiklik”le tanımlanamıyorsa bile üzerinde uzlaşılmış bazı tanım unsurları olduğunu söyleyebiliriz. Pek çok yorumcunun değindiği bu unsurlarıysa Skinner’ın şu tanımında bulabiliriz:

Machiavelli, *virtù*’nün bir hükümdarın Talihle işbirliği yaparak onur, şan ve ihtişama ulaşmasını sağlayan niteliklerin bütününe verilen bir ad olduğunu savunan geleneksel kabulü destekler. Ne var ki, bunu yaparken kavramın anlamını diğer tüm gerekli, asli ve hükümdara özgü erdemlerden de ayırır. Bunun yerine, hakiki anlamıyla *virtuoso* bir hükümdarın ayırt edici özelliği olarak, en yüce hedeflerine ulaşmak söz konusu olduğunda koşulların gerektirdiği gibi –bu eylemleri ister ahlak dışı, ister erdemli olsun– davranmaya hazır olma özelliğini getirir. Ona göre, *virtù*, tam olarak, bir hükümdarın ahlaki anlamda mutlaka olması gereken esnekliği anlamına gelir.²⁰

Burada görüldüğü üzere, *virtù*’nün anlamını kavrama yolundaki çaba, yukarıda andığımız ikilikler bağlamı dışında “eyleme esnekliği”, “onur”, “şan”, “ihtişam” gibi pek çok öğeyle ilişkisi açısından da düşünülmelidir. Bu yazıda ikiliklere odaklandığımız için ele alamadığımız bu unsurlar, hiç şüphe yok ki bu ikilikler bağlamında tartışmalıdır. Gelgelelim, kavramı tam olarak ele geçirebilmek için ikinci bir öğeye, yani *fortuna*’ya yakından bakmak gerekir.

Fortuna: Tikel ve Evrensel

Fortuna kavramına ilişkin tartışmaların tansiyonu ilk bakışta *virtù* tartışmalarına nispeten daha düşüktür. Machiavelli’nin bu kavramı, kadim metinlerdeki anlamına çok yakın bir şekilde kullandığı genel olarak kabul görmüştür. *Fortuna* “Latince ‘şans’ anlamına gelen *fors* sözcüğü ile ‘getirmek’ anlamındaki *ferre* fiilinden türemiştir.”²¹ Gelgelelim, bu prensin her durumda yanında olmasını isteyeceği bir “şans”’a işaret etmez. Kadim metinlerde ifade edildiği üzere, “Şayet bir hükümdar konumunu Talihin mücadelesine borçluysa, öğrenmesi gereken ilk ders, ona hediyeler sunsa

²⁰ Quentin Skinner, *Machiavelli*, s. 68.

²¹ Hanna Fenichel Pitkin, *Fortune is a Woman*, The University of Chicago Press, Chicago, 1999, s. 138.

dahi Tanrıçadan sakınmak olmalı”dır.²² Bu anlamda *fortuna*, “sağı solu” belli olmayan bir güçtür. Bazen sıradan insanları prens yapar, bazense en iyi prenslerin sonunu getirir. Bu bakımdan iyi bir prensin *fortuna*’ya yegâne borcu “fırsat”tan başka bir şey olmamalıdır.

Tıpkı *virtù* için olduğu gibi, bu kavramın da sınırlarına dair hararetili bir tartışma yürütülmektedir. Skinner ve Strauss gibi isimler Machiavelli’nin kavramı tutarlı bir biçimde kullandığını düşünürken, Hannah Pitkin ve Anthony Parel gibi isimlerse bunun tam aksine kavramın ikili yapısının buna müsaade etmediğini ileri sürer. Timo Airaksanen ise *fortuna*’nın *Prens*’te –birbirinden ayırmak kolay olmasa da– dört temel anlamda kullanıldığını ileri sürer: “Kaynak”, “kader ya da talih”, “ihtimal” ve “belirsizlik”.²³ Bu kavrama ilişkin ihtilafı çözmek, *virtù*’ye nispeten daha kolay görünmektedir; çünkü düşünür, *Prens*’in yirmi beşinci bölümünde kavramı iki metafora dayanarak açıklar.

Prens’in yirmi beşinci bölümü, *fortuna*’yı anlamak bakımından temel mahiyetindedir. Machiavelli, *Prens*’te *virtù*’yü hiçbir bölümün odağına almamışken, “İnsan işlerinde talihin gücü nedir ve talihe nasıl karşı koyulabilir?” başlığını taşıyan yirmi beşinci bölümü doğrudan doğruya *fortuna*’yı ve etkilerini incelemeye ayırmıştır. Bölüm, doğrudan doğruya “özgür irade” üzerine bir tartışmayla açılır. Machiavelli’ye göre “özgür irademizin yok olmaması için, talihin eylemlerimizin yarısını yönettiğinin doğru olabileceği, ama gene de öbür yarısını ya da yarısına yakını yönetmeyi bize bıraktığı”²⁴ söylenebilir. Okurun karşısına çıkan bu yeni “ikilik”, zorunluluk ile olumsuzluk arasındaki ilişkiye dairdir. Ne var ki, bu ilişkiyi tam olarak anlamak ve “özgür irade”nin insan (ve doğal olarak yeni prensin) yaşamındaki yerini eksiksiz bir şekilde açıklayabilmek için *fortuna*’nın yapısına yakından bakmak gerekir. Bunun içinse kavramın açıklanmasında vasıta kılınan ilk metaforu, yani “ırmak” metaforunu incelemek gereklidir:

Ve talihi [*fortuna*], coştuklarında ovaları basan, ağaçları ve binaları yıkan, toprağı bir yerden alıp başka bir yere bırakan şu azgın ırmaklardan birine benzetiyorum: Herkes onlardan kaçır, herkes onların etkisine boyun eğir, onlara hiçbir biçimde set çekemez. Doğaları böyle olsa da; havalar düzeline, ırmaklar daha

²² Quentin Skinner, *Machiavelli*, s. 45-6.

²³ Timo Airaksanen, “Against All the Odds: Machiavelli on Fortune in Politics”, *Niccolo Machiavelli: History, Power, and Virtue* içinde, ed. Leonidas Donskins, Rodopi Publishing, Amsterdam, 2011, s. 7.

²⁴ Niccolò Machiavelli, *Prens*, s.130.

sonra kabardığında ya bir kanaldan aksınlar ya da etkileri böylesine zararlı, böylesine denetimsiz olmasın diye, insanlar hem bentler, hem setlerle önlem alamazlar gibi bir sonuç çıkmaz bundan.

Talihte de benzeri olur: Talih, ona karşı koyacak örgütlü bir gücün olmadığı yerde gücünü gösterir ve etkilerini onu zaptedecek setlerin ve bentlerin yapılmadığını bildiği yerlere yöneltir.²⁵

Machiavelli, burada *fortuna*'nın engellenmesinin ne denli güç olduğuna vurgu yapar. "Bir ırmak olarak *fortuna*", gücü ve yıkıcılığı ancak kısmen öngörülebilir; ona karşı setler ve bentler yoluyla *örgütlü bir önlem* alınmadığı sürece yıkıcı etkilerinden kaçılmayacak bir "doğa olayı" gibi resmedilir. Ne var ki, *fortuna*'nın kapasitesine ve niteliklerine dair yegâne belirleme bundan ibaret değildir. Bölümün sonunda ikinci bir metaforla daha karşılaşırız: "Kadın olarak *fortuna*."

Öyleyse, sonuç olarak diyorum ki, talih zamanı değiştirdiği ve insanlar davranış biçimlerinde inat ettikleri için; bu ikisi [zaman ile davranış biçimleri] uyumlu iken başarılı, ikisi arasındaki uyum bozulduğunda başarısız olurlar. Kesin kanım o ki, atılğan olmak temkinli olmaktan daha iyidir; çünkü talih dişidir ve ona hükmetmek isteniyorsa, onu dövmek ve zorlamak gerekir. Talihin soğuk davrananlardan çok, bu kişilere kendini teslim ettiği görülür; gene bu yüzden, kadın olarak, hep gençlerin dostudur, çünkü gençler daha az temkinli, daha saldırgandırlar ve daha pervasızca hükmederler ona.²⁶

İkinci metaforadaysa Machiavelli, geleneğin *fortuna* kavramını cinsiyetlendirme biçiminden faydalanır ve *virtù* ile *fortuna* arasındaki karşıtlığı daha geniş kapsamlı bir karşıtlığın, yani "erkek ile kadın" ikiliğinin sahasına taşır. Bu tutum, pek çok yorumcuya göre son derece yerindedir; çünkü *virtù* "erkeksi" kabiliyetleri işaret ediyorsa karşısında *fortuna* da "kadınsı" niteliklere gönderme yapmalıdır. Gelgelelim, bu cinsiyetlendirme biçimi dikotomik ve indirgeyici bir akıl yürütmeye dayanmakla birlikte, Airaksinen'in yerinde tespitiyle "atavistik bir rüya"dan ibarettir.²⁷

Virtù'yü eril, *fortuna*'yı ise dişil olanla özdeşleştirme eğilimi, kökleri epey gerilere dayanan bir yaklaşımdır. Antik Roma'dan Ortaçağ'a, oradan da

²⁵ Niccolò Machiavelli, *Prens*, s. 130-1

²⁶ Niccolò Machiavelli, *Prens*, s. 133.

²⁷ Timo Airaksinen, "Against All the Odds", s. 8.

Rönesans'a kadar bu cinsiyetlendirme eğiliminin tarihini inceleyen Pitkin, *fortuna*'nın dışlaştırılmasının "doğurganlık" ve "bakirelik" gibi kavramlarla da ilişkili olduğunu göstermeye çalışır. Ona göre Rönesans'la birlikte sözcüğün anlam evreni "fırtına", "gemi", "liman" gibi denizciliğe ait kavramlarla daha da genişler. Hatta "Aslına bakılırsa, o dönemde Latince *fortuna* sözcüğü İtalya'da yalnızca 'şans' ve 'refah' değil, aynı zamanda sözcüğün ilk anlamıyla ve bilhassa 'fırtına' manasına da geliyordu" der.²⁸ Pitkin'e göre, Machiavelli'nin *fortuna*'yı betimlerken "ırmak" ve "dışı" metaforlarını bu kadar kolay birbirine lehimleyebilmesinin altında bu anlam zenginliği ve kavrayış biçimi yatmaktadır. Dolayısıyla *fortuna*'nın aynı anda hem bir doğa olayına hem de kadına benzetilmesi, aslında çağrışım alanları birbirini kapsayan metaforların içerisinde konumlandığı zihniyet tasarımına hiç de yabancı değildir.

Sonuçta, Machiavelli *fortuna*'nın niteliklerini okuruna aktarabilmek için iki metafora başvurur. Bunlardan ilki -cinsiyetsiz- "ırmak", ikincisiyse "kadın"dır; ilki bir "doğa gücü", ikincisi "insan"dır. Öncelikle bu iki ögenin "yıkıcı" niteliklerine yapılan vurgu dikkati çeker. Machiavelli, *Prens* boyunca *fortuna* aracılığıyla yani başkasının silahlarıyla başa geçen prensleri eleştirip talihten fırsattan başka bir şey almayanları överken, yirmi beşinci bölümde hususi olarak *fortuna*'nın yıkıcı niteliklerine vurgu yapar. Her iki metafor aracılığıyla kavramın olumsuz yanına yapılan bu vurgu aslında bir sonraki bölüme, yani kitabın son bölümüne yapılan bir hazırlıktan ibarettir. Machiavelli, İtalya'nın düştüğü durumdan *fortuna*'nın temel niteliklerini anlamayan ve ona gereğince hazırlık yapmayan ya da onu gereğince kontrol edemeyen prensleri sorumlu tutar.²⁹ O halde iyi bir prensin sahip olması gereken *virtü*'lerden biri, *fortuna*'nın yapısını iyi bilmek, ona karşı hazırlıklı olmak ve olunmasını sağlamak, hatta gerektiğinde onunla mücadele etmektir.

Bu iki farklı metafor, prensin direnmesi gereken güçleri özetler; ancak yine de *fortuna*'nın temel yapısına ilişkin ihtilafın ateşi sönmemiştir. Strauss ya da Skinner gibi pek çok yorumcu bu metaforların aynı kavramın iki farklı yanını işaret ettiğini ileri sürer. Gelgelelim, Anthony Parel burada

---

²⁸ Hannah F. Pitkin, *Fortune is a Woman*, s. 141.

²⁹ Machiavelli *fortuna* tartışmasına giden yolda, yani hemen bir önceki bölümün son paragrafında şöyle der: "Bu yüzden, uzun yıllar prensliklerinin başında olup daha sonra onu yitiren bu prenslerimiz, talihi değil, kendi tembelliklerini suçlasınlar, çünkü sakın zamanlarda durumun değişebileceğini asla düşünmediklerinden (insanların ortak kusurudur bu: iyi havada fırtınayı hesaba katmamak), sonra zor zamanlar geldiğinde, kendilerini savunmayı değil, kaçmayı düşünmüşler ve halkın, kazananların zulmünden rahatsız olarak, onları geri çağıracağını ummuşlardır." Niccolò Machiavelli, *Prens*, s. 129.

metinsel bir analiz yoluyla bambaşka bir kapıyı aralar. Parel'in işaret ettiği husus, *fortuna*'lar bilmecesini çözme yolunda atılmış önemli bir adımdır.

Parel, *Prens*'in dikkatlice okunduğunda "ülkeleri etkileyen Talih ile bireyleri etkileyen talih" in³⁰ birbirinden ayrıldığını ileri sürer. Ona göre *fortuna* "ülkeleri ve bireyleri farklı şekilde etkiler."³¹ Bu yüzden kişi, ona karşı mücadele edecekse önce hangi *fortuna*'ya karşı mücadele ettiğinden emin olmalıdır. Mesele aynı anda hem ırmağın (doğa güçleri) hem de kadının (insani) nitelikleriyle çatışma meselesi değildir. Aksine, bu iki metafor birbiriyle aynı kavramda buluşsa da, nesnelere tamamen farklıdır.

Parel, bu ayrımı Batlamyusçu kozmoloji anlayışından yola çıkarak ileri sürer. Ona göre Batlamyus'taki "evrensel" ve "tikel" ayrımı, Machiavellici *fortuna* kavramı için de geçerlidir ve yirmi beşinci bölümünde kavrama ilişkin ilk belirleme, aslında doğrudan doğruya ülke (evrensel) ile ilişkilidir. Parel, bu yorumu yaparken metnin orijinal versiyonunu temele alır. Bilindiği üzere, *Prens*'in orijinal metninde herhangi bir paragraflandırma bulunmamaktadır. Halihazırdaki metinde yer alan paragraflar ve numaralandırmalar, okuma ve takip kolaylığı bakımından daha sonradan eklenmiştir. Parel, *fortuna* kavramına dair çok temel bir ayrımın tam da bu paragraflandırma nedeniyle silindiğini ileri sürer.

Yukarıda alıntıladığımız üzere, düşünür ırmak metaforuna başvurduktan hemen sonra İtalya'yı "bentsiz ve setsiz" bir toprak olarak betimler. Ardından da bu bağlamı şu cümleyle sonlandırır: "Ve *genel olarak* talihe karşı koyma konusunda bu söylediklerimin yeterli olduğu kanısındayım."³² İfadenin İtalyanca orijinali ise şöyledir: "E questo voglio basti avere detto quanto allo avere detto allo opporsi alla fortuna, *in universalis*."³³ Parel, editörlerin ve uzmanların müdahalesiyle paragrafın son cümlesi haline getirilmiş bu cümlede kullanılan "in universalis" sözcüğünün "genel" diye çevrilmesinin bir sorun olduğunu işaret eder. Paragraflandırmanın tam da bu noktada yapılması arkasından gelen karşıtlığı ve burada yaratılan ikiliği anlamayı güçleştirmektedir.

Editörlerin ve uzmanların müdahalesiyle dördüncü paragrafın ilk cümlesi haline getirilen ifadeye şudur: "Ama kendimi daha *çok özel*

---

³⁰ Anthony J. Parel, *The Machiavellian Cosmos*, Yale University Press, New Haven, 1992, s. 67.

³¹ Anthony J. Parel, *a.g.e.*, s. 67.

³² Niccolò Machiavelli, *Prens*, s. 131. (vurgu bana ait)

³³ Niccolò Machiavelli, *Il Principe*, Lorenzo Barbera Editions, Siena, 2007, s. 123 (vurgu bana ait).

durumlarla sınırlandırarak şunu belirteyim: Mizacının ya da herhangi bir niteliğinin değiştiğine tanık olmadan, bir prensin bugün esenlik içinde olduğunu, yarın yıkıma uğradığını görüyoruz.”³⁴ Bu cümlenin orijinal İtalyancası ise şöyledir: “Ma ristringendomi piu *al particolare*, dico, come si vede oggi questo principe felicitare, e domani rovinare, senza avergli veduto mutare natura o qualita alcuna.”³⁵

Parel’a göre İtalyanca metindeki “in universalı” (“genel olarak”) ve “al particolare” (“çok özel durumlar”) karşıtlığı, yani evrensel-tikel ikiliği, metnin paragraflandırılması yoluyla yok edilmiştir. Bu yorumcuya göre, düşünür, ilk cümlede evrensel olana (ülkeye), ikincisindeyse tikel olana (prense) gönderme yapmaktadır. Bu bakımdan *fortuna*’nın nesnesi bir değil, iki tanedir ve bunların birbirine karıştırılması bazı sorunlara yol açmaktadır.

Irmak ve kadın metaforlarını da bu bağlamda değerlendirmek gerekir. Irmak, evrensel olanla, yani ülkeyle; kadın ise tikel olanla, yani prensle ilgilidir. Bu bakımdan prensin “onu dövmek ve zorlamak gerekir” dediği *fortuna*, prensin kişi olarak *fortuna*’sıdır. Önüne “örgütlü bir güç”le bent ve set çekmek gereken ise prensten ayrı düşünülemezken ülkenin *fortuna*’sıdır. Kısacası, ortada bir değil, iki *fortuna* vardır ve bunlar da birbiriyle bağlantılı ancak ayrıdır.

Bunun en açık örneği, adına farklı bölümlerde denk gelinen II. Julius’un Machiavelli tarafından ele alınma biçimidir. II. Julius, on üçüncü bölümde ele alınan yardımcı ordular tartışmasında açıkça eleştirilir: “Julius, Ferrara seferinde paralı askerlerinin kötü bir sınav vermesi üzerine, yardımcı birliklere yönelmiş, adamları ve ordusuyla gelip kendisine yardım etmesi için İspanya Kralı Fernando’yla anlaşmıştır.”³⁶ Machiavelli’ye göre bu büyük bir hatadır; ancak “iyi talihi, üçüncü bir gelişmeye yol açınca”, II. Julius “kötü seçiminin [acı] meyvesini toplama”mıştır.³⁷

Aynı hükümdar, *fortuna* kavramının ele alındığı yirmi beşinci bölümde ise okuru şaşkınlığa uğratacak bir biçimde tamamen farklı bir şekilde anlatılır: “Papa II. Julius, her eyleminde atılganlıkla yol almış ve zamani ve koşulları o yol alma tarzına öyle uyumlu bulmuştur ki, hep mutlu sona ulaşmıştır.”³⁸ On üçüncü bölümde anlatıldığı biçimiyle Ferrara seferinde yardımcı ordulara muhtaç olduğu için eleştirilen bu hükümdar, yirmi beşinci

³⁴ Niccolò Machiavelli, *Prens*, s. 131 (virgü bana ait)

³⁵ Niccolò Machiavelli, *Il Principe*, s. 123 (virgü bana ait).

³⁶ Niccolò Machiavelli, *Prens*, s. 86.

³⁷ Niccolò Machiavelli, *Prens*, s. 86.

³⁸ Niccolò Machiavelli, *Prens*, s. 132.

bölümde “kişisel olarak seferi başlattığı”³⁹ için övülür; başka orduları kendisine destek vermek zorunda bırakmasından sitayişle bahsedilir. Bu örnekte görüldüğü üzere, II. Julius’un atılganlığı ve gözüpekliği, yani *virtù*’sü sayesinde başarıyla mücadele ettiği, bir anlamda onu “dövdüğü ve zorladığı” *fortuna*, ikinci, yani tikel-*fortuna*’dır. On üçüncü bölümde ordu bahsinde eleştirilmesinin nedeniyse karşısına örgütlü bir güçle çıkmak, “hem bentler hem setlerle önlem” almak gereken, ilk, yani evrensel-*fortuna*’dır. II. Julius, bu nedenle bir bağlamda olumlu anılıp diğerindeyse eleştirilmektedir.

Sonuç

Machiavelli’nin *Prens*’te en çok tartışmaya konu olmuş iki temel kavramı, yani *virtù* ve *fortuna*, kendi içerisinde de bir dizi ikilik taşır. Bunlar metnin içerisinde farklı bağlamlarda farklı biçimlerde kullanıldığı için yorumcular kavramların tutarlı kullanıp kullanılmadığı konusunda bir ihtilafa düşmektedir. *Virtù*’ye ilişkin ikilikler halen tartışma konusu olsa da, *fortuna*’ya ilişkin en temel ikiliklerden biri ne yazık ki metne yönelik müdahaleler nedeniyle *silikleşmiştir*. *Fortuna*’nın nesnesine ilişkin bu temel ayrımın anlaşılması, hem kavramın mahiyetini anlamakta önemli bir yol kat edilmesini hem de kitabın içindeki bazı muammalara kolayca yanıt verilebilmesini sağlayacaktır. *Prens*, bu ayrım ışığında okuduğunda *fortuna*’nın farklı güçlerinin *virtù* ile ilişkisinin çözülmesi de mümkün olacaktır.

---

³⁹ Niccolò Machiavelli, *Prens*, s. 132.

KAYNAKÇA

Airaksinen, Timo, "Against All the Odds: Machiavelli on Fortune in Politics", *Niccolo Machiavelli: History, Power, and Virtue* içinde, ed. Leonidas Donskins, Rodopi Publishing, Amsterdam, 2011.

Benner, Erica, *Machiavelli's Prince, A New Reading*, Oxford University Press, Oxford, 2013.

Berlin, Isaiah "The Originality of Machiavelli", *The Proper Study of Mankind* içinde, ed. Henry Hardy ve Roger Hausheer, Pimlico Publishing House, Londra, 1998.

Hexter, J. H., "Il Principe and lo stato", *Studies in the Renaissance*, cilt: 4, 1957.

King, Ross, *Machiavelli: İktidar Filozofu*, çev. Volkan Atmaca, Alfa Yayınları, İstanbul, 2011.

Machiavelli, Niccolò, *Il Principe*, Lorenzo Barbera Editions, Siena, 2007.

Machiavelli, Niccolò, *Prens*, çev. Kemal Atakay, Can Yayınları, İstanbul, 2012.

Machiavelli, Niccolò, *The Chief Works and Others*, çev. Allan Gilbert, Duke University Press, Durham, 1989.

Parel, Anthony J., *The Machiavellian Cosmos*, Yale University Press, New Haven, 1992.

Pitkin, Hanna Fenichel, *Fortune is a Woman*, The University of Chicago Press, Chicago, 1999.

Price, Russell, "The Sense of Virtue in Machivelli", *European Studies Review* cilt: 3, sayı: 4, 1973.

Skinner, Quentin, *Machiavelli*, çev. Nursu Öрге, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2017.

Strauss, Leo, *Thoughts on Machiavelli*, Chicago University Press, Londra, 1958.

Whitfield, J. H., "The Anatomy of Virtue", *The Modern Language Review*, cilt: 38, sayı: 3, 1943.

FORTUNA VE FORTUNA
Utku ÖZMAKAS

16